

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

ТЕРЕЩУК Віталій Іванович

УДК 327:[659.3/.4+32.019.51](100)

**РОЗВИТОК ГЛОБАЛЬНОЇ МЕДІЙНОЇ СВІТ-СИСТЕМИ
В УМОВАХ ПОСТЬПОЛЯРНOSTІ**

Спеціальність 23.00.04 — Політичні проблеми
міжнародних систем та глобального розвитку
(052 — Політологія)

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора політичних наук

Чернівці — 2020

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі міжнародних відносин та зовнішньої політики Чорноморського національного університету імені Петра Могили Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор політичних наук, професор
ШЕВЧУК Олександр Володимирович
Чорноморський національний університет імені
Петра Могили, декан факультету політичних наук

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, доцент
КАРПЧУК Наталія Петрівна
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки, професор кафедри
міжнародних комунікацій та політичного аналізу

доктор політичних наук, доцент
ППЧЕНКО Наталія Олександрівна
Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри міжнародної інформації

доктор історичних наук, професор
ФІСАНОВ Володимир Петрович
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича, завідувач кафедри
міжнародної інформації

Захист дисертації відбудеться «24» вересня 2020 р. о 10:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 76.051.03 Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича за адресою: 58012, м. Чернівці, вул. Кафедральна, 2, корп. 14, ауд. 33.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича за адресою: 58012, м. Чернівці, вул. Лесі Українки, 23.

Автореферат розісланий «__» серпня 2020 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. Н. Мельничук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Інформаційний вибух, зумовлений стрімким технологічним розвитком людства, став тим фактором, який зумовив радикальні зміни у всіх сферах життя. Широке впровадження інформаційно-комунікаційних технологій, охоплення новітніми транскордонними засобами масової комунікації практично всіх країн світу дає підстави говорити про утворення і розвиток глобального інформаційного суспільства, а також про формування світового інформаційного простору, який складає його основу.

Ці процеси значною мірою обновили як формування глобальної міжнародної системи, так і характер її розвитку. Можна виокремити два виміри цих тенденцій в умовах постбіполярного світу. По-перше, відбулися *зміни в системі* (тут і далі виділено автором) міжнародних відносин: впливовість транскордонних медій, зокрема, їхня здатність впливати на ухвалення політичних рішень та встановлювати порядок денний світової та регіональної політики дозволяє вважати їх дедалі важливішим інструментом реалізації зовнішньої політики та забезпечення підтримки національних інтересів на міжнародній арені. Крім того, інформаційна та, зокрема, медійна сфера стала предметом уваги та кооперації як на державному, так і на недержавному рівнях. Як наслідок, з'явилися регіональні інституції, покликані забезпечувати синергію у розвитку регіональних медійних систем і в адвокації інтересів країн регіону у міжнародних інформаційних відносинах, та глобальні інституції, покликані створювати підґрунтя для глобальної кооперації в медійній сфері. Це дозволяє говорити про інституціональний вимір функціонування глобальної медійної світ-системи. Окремо в цьому контексті слід згадати, що ця система впливає на баланс сил на міжнародній арені: вправне використання медійного потенціалу може посилювати і навіть до певної міри замінювати традиційні чинники, що визначають «силу» актора та його положення на світовій арені.

По-друге, мають місце *зміни самої системи* міжнародних відносин. Вагома (якщо не вирішальна) роль розвитку інформаційної сфери у забезпеченні сталого розвитку як окремих країн та регіонів, так і світу в цілому стали предметом регулятивної діяльності різних міжнародних міждержавних структур, у т.ч. найвищого рівня, включаючи ООН. Як наслідок, як окрема специфічна галузь кристалізувалося міжнародне інформаційне право, і можна впевнено говорити про наявність узгодженої стратегії міжнародного співробітництва в галузі інформації і комунікації. Це дозволяє констатувати наявність політичного та нормативного вимірів функціонування глобальної медійної світ-системи. Крім того, має місце переформатування конфліктного потенціалу, оскільки транскордонні ЗМК створюють технологічну основу для ведення інформаційних та гібридних війн з втручанням в медійний простір інших держав. Це створює нові виклики міжнародній безпеці, на які світове співтовариство мусить реагувати і шукати спільні відповіді.

Вищесказане дозволяє впевнено констатувати, що медійна світ-система стала критично важливим елементом (підсистемою) глобальної системи міжна-

родних відносин, що здатен відчутно впливати на її існування. Функціонування глобальної медіа-системи детермінується політичними інтересами акторів міжнародних відносин та, відповідно, є як ареною боротьби, так і сферою, в якій відбувається активна різнорівнева співпраця.

Вітчизняні наукові дослідження у царині глобальних комунікацій охоплюють широкий спектр проблем, однак низка питань, зокрема, особливості функціонування регіональних медіа-систем, ще не мають належного висвітлення в українській академічній літературі. Крім того, події останніх років вимагають поглиблення аналізу місця України в сучасній глобальній медійній світ-системі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана на кафедрі міжнародних відносин та зовнішньої політики Чорноморського національного університету імені Петра Могили і є складовою частиною комплексних досліджень в межах наукової теми «Глобальні та регіональні проблеми міжнародних відносин: історія та сучасність» (державний реєстраційний номер 0114U005542).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є системне дослідження глобальної медійної світ-системи як детермінанта геополітичної динаміки постбіполярного світу, що впливає на зовнішньополітичні практики провідних акторів міжнародних відносин, створює середовище для реалізації м'якої сили, слугує драйвером регіональних інтеграційних процесів. При цьому окрема увага звертається на аналіз місця України у цій системі.

Для досягнення мети у дисертаційній роботі передбачається вирішення таких дослідницьких завдань:

- проаналізувати й систематизувати основні теоретико-концептуальні підходи до вивчення функціонування світової медійної світ-системи та взаємозв'язку між нею та політичними проблемами регіонального й глобального розвитку;
- виявити політичні детермінанти у становленні та розвитку глобальної медійної системи;
- розкрити особливості регіоналізації як виразного тренду розвитку глобальної медійної системи;
- відстежити і структурувати на компаративному рівні особливості розвитку регіональних медійних систем, виявити їхнє місце в глобальній системі, зокрема, як об'єктів міжнародного мовлення;
- дослідити особливості трансформації дипломатичної діяльності під впливом ЗМК;
- визначити і обґрунтувати роль глобальної медійної системи у зовнішньополітичних стратегіях провідних країн світу;
- охарактеризувати міжнародний вектор інформаційної політики України, зокрема, її зовнішньополітичний компонент;
- проаналізувати місце України у світовому інформаційному просторі;
- на підставі теоретичних підходів і найбільш успішних світових практик розробити рекомендації щодо посилення присутності України в глобальній медіа-системі.

Об'єкт дослідження — глобальна медійна світ-система.

Предмет дослідження — політичний вимір розвитку глобальної медійної

світ-системи в умовах постбіполярного світу.

Хронологічні межі дослідження визначаються його предметом і включають період від межі 1980–1990-х років і дотепер. Акцент на цій нижній межі обумовлений двома факторами. По-перше, кінець 1980-х років — початок 1990-х ознаменувався розпадом соціалістичного табору і Радянського Союзу як його осердя. Це призвело, зокрема, до завершення Холодної війни, що само по собі здійснило відчутний вплив на глобальну та європейську медійні системи: зникла контрольована СРСР східноєвропейська медійна система, а країни ЦСЄ інтегрувалися у медіа-систему Західної Європи, зробивши її панєвропейською; зникла потреба у пропагандистському іномовленні на СРСР та країни ЦСЄ, що призвело до суттєво перегляду цілей та задач служб міжнародного мовлення провідних акторів. По-друге, виникнення в цей період глобального цілодобового новинного телеканалу CNN продемонструвало приголомшливі можливості впливу телебачення на перебіг міжнародних політичних подій, а поява і стрімкий розвиток «Всесвітнього павутиння» поступово призвели до докорінних змін у медіа-ландшафті на всі рівнях — національному, регіональному та глобальному. Водночас до уваги бралися події біполярного періоду та, в окремих випадках, міжвоєнного часу, оскільки це дозволило одержати цілісне уявлення про виитоки створення та динаміку розвитку як глобальної, так і регіональних медійних систем.

Методологія і методи дослідження. Методологічну основу дослідження склало поєднання наукових підходів та принципів, які дали змогу комплексно і всебічно дослідити проблему розвитку глобальної медійної світ-системи в постбіполярний період. До групи загальних методів, застосованих при написанні даного дослідження, слід віднести системний та структурно-функціональні методи, які дали можливість глибоко проаналізувати таке комплексне, багатовимірне та динамічне явище як глобальна медійна система; метод сходження від абстрактного до конкретного дозволив перейти від загальних проблем функціонування глобальної медійної світ-системи до виявлення конкретних проявів взаємного впливу цієї системи та постбіполярної системи міжнародних відносин; історичний метод дозволив вивчити ретроспективу становлення глобальної та регіональних медіа-систем. До групи використаних загальнологічних методів входять аналіз та синтез, індукція та дедукція, абстрагування, узагальнення. Серед емпіричних методів, зокрема, були використані ситуаційний аналіз, компаративний аналіз, термінологічний аналіз, аналіз документів, контент-аналіз, SWOT-аналіз, моделювання.

Досягнення мети дослідження потребувало залучення потенціалу системного підходу, який створив підґрунтя для вивчення глобальної медіа-системи з точки зору її структури, внутрішніх зв'язків, властивостей ієрархічності, адаптивності, інтегративності. Світ-системний підхід виявився плідним при аналізі досліджуваної системи як світ-системи з країнами «центру», «периферії» та «напівпериферії». Як важливий методологічний ресурс в роботі були використані концепти «національного інтересу», «м'якої сили» та «балансу сил», які дозволили пояснити роль медійного чинника в сучасних міжнародних відносинах та зовнішньополітичних стратегіях.

Все це в комплексі дозволило сформулювати авторське поле дослідження, в

рамках якого поєднано творчий підхід із суворим дотриманням принципів повноти, вірогідності, систематичності та верифікованості як базових засад наукового пошуку.

Наукова новизна одержаних результатів. Дослідження є одним із перших у вітчизняній науці, в якому на основі залучення й аналізу широкого кола джерел та наукової літератури комплексно розкрито і систематизовано ключові теоретичні та прикладні питання функціонування глобальної медійної світ-системи як вагомого фактору розвитку системи міжнародних відносин.

При розв'язанні поставлених завдань у дисертації

вперше:

- запропоновано авторське наукове трактування термінів «медійна світ-система», «глобальна медійна світ-система» та «регіональна медійна світ-система»;

- доведено, що глобальна медіа-система є драйвером змін балансу сил у системі міжнародних відносин;

- проведено системний аналіз на основі авторської методики всіх регіональних медійних систем, показано їхні специфічні особливості та фактори, що забезпечують інтегральність цих систем, місце цих систем у міжнародних інформаційних відносинах, зокрема, як об'єкту іномовлення провідних акторів;

- на основі аналізу існуючих практик провідних акторів, а також SWOT-аналізу місця України у міжнародних інформаційних відносинах розроблено комплекс авторських рекомендацій щодо підвищення ефективності процесу входження України до глобальної медійної світ-системи в сучасних умовах.

удосконалено:

- формування понятійного поля зовнішньополітичної комунікативної сфери, зокрема, доведено, що публічна дипломатія є формою зовнішньополітичних PR, а використання терміну «громадська дипломатія» є недоцільним з огляду на спотворення суті позначуваного явища;

- розуміння ролі окремих акторів у міжнародних інформаційних відносинах, а саме: підтверджено, що держави, які володіють відповідним медійним потенціалом, здатні відчутно впливати на характер процесів в рамках глобальної та/або регіональної медійної системи; показано, що попри вагому роль регіональних інституцій у розвитку медійної сфери відповідних регіонів їхній вплив як інтегруючого фактору чітко обмежується наявністю та потужністю регіональної політичної та культурної гравітації;

- теоретичні положення про провідну роль зовнішньополітичного відомства держави у координуванні та здійсненні стратегічних комунікацій за кордоном, у т.ч. з використанням мас-медій;

- на основі авторського аналізу розуміння поточних характеристик місця України у глобальній медійній світ-системі, віднесення її до країн «напівпериферії».

набули подальшого розвитку:

- методологія дослідження сутності та особливостей функціонування медіа-систем регіонального та глобального рівнів;

- твердження, що транскордонні засоби масової комунікації створили

основу для нових, гібридних форм протиборства держав, з широкими можливостями для потрапляння однієї держави в медійний простір іншої, зробивши досить ефемерним поняття національного інформаційного суверенітету;

– теоретичні положення про роль іномовлення у зовнішньополітичній стратегії в сучасних умовах, зокрема, твердження, що транскордонні засоби масової комунікації є ключовим каналом реалізації потенціалу м'якої сили;

– розуміння вагової ролі Інтернету у дипломатичній практиці як інструменту прямої діалогічної взаємодії з цільовими зарубіжними аудиторіями, зокрема, за допомогою створення віртуальних дипломатичних представництв та використання політичними лідерами та дипломатами соціальних медій.

Практичне значення отриманих результатів роботи полягає в можливості використання матеріалів, висновків та рекомендацій дослідження при формуванні державної інформаційної політики, спрямованої на використання медійного потенціалу для формування іміджу держави і сприяння зовнішньополітичним акціям, та політики у сфері публічної дипломатії, зокрема, у сфері іномовлення. Робота має практичне значення для працівників вітчизняних державних інституцій, насамперед МЗС та Міністерства інформаційної політики; для недержавних структур, що реалізують проекти в інформаційній сфері, спрямовані на протидію інформаційній війні та пропаганді з боку РФ; для інших стейкхолдерів, які досліджують процеси та явища, що розкриваються в даній роботі, або займаються практичною діяльністю у сфері міжнародних комунікацій.

Також отримані результати та окремі положення дисертаційної роботи можуть бути використані у навчальному процесі у закладах вищої освіти при розробці та викладанні дисциплін для студентів спеціальностей, пов'язаних із міжнародними відносинами, суспільними комунікаціями, політичною наукою, а також при розробці методичних і навчальних посібників.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею, в якій застосовано авторський підхід до аналізу політичного виміру функціонування глобальної медійної світ-системи в постбіполярний період. Крім того, дисертація містить отримані автором результати, які забезпечують вирішення поставлених у роботі завдань.

Апробація результатів дисертації. Основні ідеї та положення роботи були апробовані на 33 наукових заходах, у тому числі:

23 міжнародних:

Міжнародна наукова конференція «Інформаційна безпека держави: теоретичний та практичний виміри» (м. Київ, 27–28 жовтня 2010 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Центрально-східна Європа: двадцять років системних трансформацій і геополітичних змін» (м. Рівне, 25 січня 2011 р.); Друга міжнародна конференція «Міжнародна інформаційна безпека: сучасні концепції і практика» (м. Київ, 18 березня 2011 р.); II Міжнародна науково-практична конференція «Центрально-східна Європа: двадцять років системних трансформацій і геополітичних змін» (м. Рівне, 24 січня 2012 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Особливі риси сучасних цивілізацій світу у соціально-політичній організації та культурі» (м. Київ, 7–8 вересня 2012 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Міжнародна інформація: концептуальні та прикладні

виміри» (м. Київ, 19 квітня 2013 р.); II Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Інформаційне забезпечення транскордонного співробітництва» (м. Луцьк, 14–15 травня 2014 р.); II Міжнародна науково-практична конференція «Сполучені Штати Америки у сучасному світі: політика, економіка, право, суспільство» (м. Львів, 15 травня 2015 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Геостратегічні пріоритети України в політичній, економічній, правовій та інформаційній сферах» (м. Київ, 15 жовтня 2015 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Пріоритети розвитку суспільних наук у XXI столітті» (м. Одеса, 8–9 квітня 2016 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Пріоритети розвитку суспільних наук у XXI столітті» (м. Дніпро, 5–6 вересня 2016 р.); Medzinárodná vedecko-praktická konferencia «Realita a perspektívy vývoja spoločnosti: sociálne, psychologické a politické aspekty» (Sládkovičovo, Slovak Republic, 28–29 októbra 2016); Міжнародна науково-практична конференція студентів, аспірантів і молодих вчених «Актуальні проблеми міжнародних відносин» (м. Київ, 27 жовтня 2016 р.); IV міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання освіти і науки» (м. Харків, 10–11 листопада 2016 р.); Третя міжнародна наукова конференція «Міжнародна інформаційна і кібербезпека: сучасні виклики і загрози» (м. Київ, 7 грудня 2016 р.); Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Трансформаційні процеси у сучасних міжнародних відносинах: політичні, безпекові і комунікативні аспекти» (м. Київ, 14 квітня 2017 р.); Міжнародна науково-теоретична конференція «Геостратегічні пріоритети України в політичній, економічній, правовій та інформаційній сферах» (м. Київ, 19 жовтня 2017 р.); Друга міжнародна наукова конференція «Україна і США: досвід та перспективи співпраці» (присвячена 25-річчю встановлення дипломатичних відносин) (м. Київ, 23 листопада 2017 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Освіта і наука у сфері національної безпеки: проблеми та пріоритети розвитку» (м. Остріг, 1 грудня 2017 р.); Міжнародна наукова інтернет-конференція «Міжнародна інформація у системі міжнародних відносин: концептуальні та практичні аспекти» (м. Київ, 1 червня 2018 р.); II Міжнародна науково-практична конференція «Освіта і наука у сфері національної безпеки: проблеми та пріоритети розвитку» (м. Остріг, 8 червня 2018 р.); XII Міжнародна науково-практична конференція «Ольвійський форум – 2018: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі» (м. Миколаїв, 7–10 червня 2018 р.); Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Сучасні політичні процеси: глобальний та національний виміри» (м. Одеса, 28 вересня 2018 р.);

10 всеукраїнських:

Науково-практична конференція «Актуальні проблеми інформаційної безпеки держави» (м. Київ, 20 березня 2009 р.); Науково-практична конференція молодих учених «Актуальні проблеми сучасної наукової думки» (м. Київ, 14 листопада 2014 р.); Міжвідомча наукова конференція «США у сучасних міжнародних трансформаціях: концептуальний і прикладний виміри» (м. Київ, 20 березня 2015 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Комунікація і дискомунікація в умовах розвитку сучасного інформаційного суспільства» (м. Чернівці, 24 квітня 2015 р.); Науково-практична конференція молодих учених

«Еволюція наукової думки в контексті європейського вибору України» (м. Київ, 21 жовтня 2015 р.); Науково-методична конференція «Європейські студії в університетах України» (м. Київ, 22 квітня 2016 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Імплементация в Україні європейського досвіду інформаційно-комунікаційного забезпечення органів місцевої влади та самоврядування» (м. Луцьк, 20 травня 2016 р.); Міжвідомча наукова конференція «США і Європа в сучасних трендах міжнародної безпеки: концептуальні та прикладні аспекти» (м. Київ, 2 червня 2016 р.); Науково-практична конференція молодих учених «Українські перспективи у світовому розвитку» (м. Київ, 4 листопада 2016 р.); Науково-практична конференція молодих учених «Наукові тренди сучасності» (м. Київ, 26 жовтня 2017 р.).

Публікації. Теоретичний та фактичний матеріал дисертації знайшов відображення у публікаціях автора, зокрема в індивідуальній монографії «Політичні проблеми розвитку глобальної медійної системи в постбіполярний період», та 41 науковій праці — статтях, матеріалах та тезах наукових конференцій, частинах колективної монографії. З них 17 статей у наукових фахових виданнях України (у т.ч. 5 статей у виданнях, що входять до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International), 5 статей у зарубіжних виданнях, 2 підрозділи у колективній монографії, 17 тез конференцій).

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, які об'єднують 14 підрозділів, висновків, додатків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації — 438 сторінок, в т.ч. основний текст — 338 сторінок, список використаних джерел складається з 615 найменувань і займає 60 сторінок, додатки займають 19 сторінок. Робота містить 11 рисунків та 7 таблиць.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційної роботи, визначено мету і завдання, об'єкт та предмет наукового дослідження, а також методологічну основу роботи, окреслено наукову новизну та практичне значення роботи, подано відомості про апробацію результатів дослідження та перелік наукових публікацій та темою дослідження, викладено структуру та обсяг дисертації.

У **першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження глобальної медійної світ-системи»** проаналізовано стан наукової розробки теми, методологічні підходи і концептуальні засади вивчення політичних проблем функціонування та розвитку глобальної медіа-системи. Концептуальною основою дослідження стало залучення потенціалу світ-системного підходу.

У підрозділі 1.1. *«Понятійні та концептуально-теоретичні засади дослідження»* узагальнено теоретичні підходи до визначення сутності «поняття медійна система», на підставі цього доведено існування як глобальної, так і регіональних медійних систем з огляду на наявність виразних політичного, нормативного, інституціонального та (для регіональних систем) соціокультурного вимірів. На підставі виявлених особливостей функціонування зазначених систем обґрунтовано доцільність застосування потенціалу світ-системного підходу для аналізу глобальної та регіональних медіа-систем, на підставі традиційних підходів до

розуміння сутності концепту «світ-система» запропоновані та обґрунтовані такі авторські визначення, які лягли в основу дисертаційної роботи: «медійна світ-система», «глобальна медійна світ-система», «регіональна медійна світ-система». Одночасний акцент як на глобальній, так і на регіональних медійних світ-системах пов'язаний з двома паралельними тенденціями розвитку міжнародної системи, а саме глобалізацією і регіоналізацією.

Показано, що аналіз розвитку глобальної та регіональних медіа-систем потребує залучення положень неоліберального дискурсу, в рамках якого акцент робиться на саморегулюючому потенціалі ринку, мінімізації впливу держави, які в результаті неодмінно призводять до процвітання. Такий підхід володіє експланаторним потенціалом щодо виявлення ролі комерційного фактору як одного з вагомих драйверів розвитку окремих регіональних медіа-систем, на противагу часто неефективним політичним зусиллям міждержавної кооперації.

Держави як ключові актори міжнародних відносин активно використовують транскордонні медії для просування своїх національних інтересів. Обидва традиційні підходи щодо практики використання поняття «національний інтерес» мають відчутний як дескриптивний, так і інтерпретативний потенціал щодо процесів впливу держави на глобальну та регіональну медійні світ-системи. Реалізм з його акцентом на ключовій ролі держави в міжнародних відносинах та силі як інструменту заперечення безпеки держави дає змогу показати, що ефективне використання медійного потенціалу є важливим інструментом реалізації національних інтересів, а глобалізація комунікацій відчутно обмежує інформаційний суверенітет і створює нові виклики національній безпеці. Ліберально-ідеалістична парадигма уможливіло розуміння необхідності об'єднання зусиль державних і недержавних акторів міжнародних відносин задля вирішення проблем міжнародної інформації та комунікації, та ролі міжнародного інформаційного права як нормативного підґрунтя функціонування глобальної медійної світ-системи.

Діяльність держави із організації взаємодії з цільовими аудиторіями можна розглядати через призму практик, які традиційно позначаються як зв'язки з громадськістю. Проведений автором аналіз широкого спектру підходів до розуміння сутності PR дав підстави для авторського трактування публік рілейшнз як стратегічних комунікацій, реалізовуваних певним суб'єктом з метою формування прихильної до себе громадської думки. Ключовим поняттям, що використовується для позначення зовнішньополітичних PR-практик, є публічна дипломатія, яка розуміється як діалогічна комунікація між урядами та іншими акторами міжнародних відносин через засоби масової комунікації, а також неопосередковані канали контакту з масовою аудиторією зарубіжних країн.

Важливим методологічним ресурсом при дослідженні ролі масових комунікацій у зовнішньополітичних стратегіях провідних країн світу став концепт «м'якої сили». Показано, що саме мас-медії є одним із ключових інструментів її реалізації: по-перше, вони є інституціями, через які країна може впливати на процеси визначення порядку денного світової політики, а отже — скеровувати процеси в межах міжнародної системи чи окремих її підсистем; а по-друге — є каналом трансляції певних цінностей, культури та інструментом формування уявлення про імперативи та напрями політики, у т.ч. зовнішньої.

У підрозділі 1.2. «Джерельна база дослідження» проаналізовано праці, присвячені проблематиці даного дослідження. Зокрема, були виокремлені декілька груп джерел, кожна з яких дозволила розглянути об'єкт та предмет дослідження з різних сторін та з використанням різних підходів

Першу групу джерел складають праці, безпосередньо присвячені проблемам становлення і розвитку глобальної медійної системи, міжнародної інформації та комунікації. Зокрема, це праці таких зарубіжних дослідників, як М. Аллейн, П. Іосіфідіс, А. Крек, Т. Мак-Фейл, Д. Тюссу, Г. Фредерік, Х. Мовлана тощо; серед досліджень вітчизняних науковців проблем міжнародної інформації та комунікації чільне місце займають праці Є. Макаренко, О. Зернецької, А. Митко та ін. Окремі виразні підгрупи складають дослідження, в яких розкриваються: роль нових комунікаційних технологій у політичних змінах (на глобальному, регіональному та національному рівнях) на різних етапах розвитку глобальної світ-системи (Д. Вільгельм, Д. Вінсек, Р. Пайк, Ф. Тейлор, П. Хагілл); соціокультурні аспекти міжнародної комунікації (Е. Вуд, Я. ван Дейк, Дж Кері, Д. Ньюсом, М. Сміт); вплив глобалізації комунікацій на країни, що розвиваються (О. Бойд-Барретт, К. Спаркс); інформаційні та комунікаційні аспекти розвитку суспільства й людства в цілому, становлення т.зв. «інформаційного суспільства» (Д. Белл, Ф. Вебстер, Г. Інніс, О. Картунов, М. Мак-Люен).

Другу групу джерел складають дослідження особливостей розвитку регіональних медіа-систем та їхнього місця у глобальній медійній світ-системі. У цих працях розкриваються політичні чинники, що визначили характер та контури відповідних систем, специфічні особливості, притаманні саме цим системам, зокрема, роль окремих країн регіону, вплив соціокультурних та економічних факторів, еволюційні та революційні зміни, обумовлені появою нових медій.

Третю групу утворюють праці, пов'язані з дослідженням ролі мас-медій у стратегічних, зокрема, зовнішньополітичних комунікаціях держави як ключового актора міжнародних відносин, формами та стратегіями діяльності держави у міжнародному інформаційному просторі. В ній окремі підгрупи складають праці, в яких вивчаються: різні моделі та форми впливу ЗМІ на громадську думку; м'яка сила держави та роль публічної дипломатії у зовнішньополітичній практиці основних акторів; місце ЗМІ у дипломатичній діяльності; роль Інтернету у дипломатичній практиці; іномовлення як інструмент зовнішньополітичної практики; роль та форми інформаційних війн та пропагандистських практик у міжнародних відносинах. Залучення таких окремих «кластерів» робіт уможливило формування об'ємної картини ролі масових комунікацій у зовнішньополітичних стратегіях провідних держав світу.

Окрему, четверту групу джерел складають дослідження, присвячені місцю України у сучасній світовій медійній світ-системі. Зокрема, залучені праці, присвячені питанням еволюції міжнародної інформаційної політики, різним аспектам розвитку українського іномовлення, публічної дипломатії та іміджевого позиціонування України. Також залучалися розробки провідних вітчизняних аналітичних центрів, таких, як Національний інститут стратегічних досліджень та Центр Разумкова.

П'ятою групою джерел є різного роду матеріали, які сформували емпірич-

ну базу дослідження. Ця група містить декілька підгруп джерел: документи, що утворюють корпус міжнародного інформаційного права і пов'язані з медійною сферою; нормативно-правові акти України (закони, укази президента, постанови парламенту та уряду тощо) та програмні й доктринальні документи, пов'язані з різними аспектами національної інформаційної політики, інформаційної безпеки, розвитку вітчизняного іномовлення; нормативні документи окремих держав світу, пов'язані із функціонуванням національних систем іномовлення; документи та матеріали міжнародних інституцій, діяльність яких розглядалася в ході виконання завдань роботи. Особливу роль в цій підгрупі відіграють документи ЮНЕСКО, включаючи аналітичні звіти й огляди, доповіді та стратегії діяльності; публікації засобів масової інформації, які висвітлюють ті чи інші аспекти функціонування глобальної та регіональних медійних світ-систем, практики використання медійного потенціалу у реалізації зовнішньополітичних стратегій окремих країн світу, становлення вітчизняного іномовлення тощо. Джерелами офіційної інформації слугували веб-сайти міжнародних інституцій, у т.ч. регіональних медійних асоціацій, органів державної влади, засобів масової інформації, що виконують функції міжнародного мовлення.

У підрозділі 1.3. *«Методологія дослідження розвитку глобальної медійної світ-системи в умовах постбіполярності»* описано методологічну основу дослідження. Зокрема, задіяння системного підходу уможливило аналіз глобальної та регіональних медіа-систем з позицій їхньої структури, внутрішніх зв'язків, властивостей ієрархічності, адаптивності, інтегративності; долучення потенціалу світ-системного підходу дозволило в рамках нашого дослідження коректно розглядати глобальну медіа-систему як систему, що сама утворює своє середовище і необов'язково співпадає з усім світом, виокремлювати й аналізувати регіональні (і навіть субрегіональні) медіа-системи, а також акцентувати увагу на ієрархічних відносинах всередині системи, виокремлюючи країни «центру», «периферії» та «напівпериферії».

Комплексне та всебічне дослідження проблеми розвитку глобальної медійної світ-системи в пост-біполярний період вимагало залучення широкого спектру методів. До групи загальних методів, застосованих при написанні даної дисертаційної роботи, слід віднести системний та структурно-функціональний методи, метод сходження від абстрактного до конкретного, історичний метод. До групи використаних загальнологічних методів входять аналіз та синтез, індукція та дедукція, абстрагування, узагальнення. Серед емпіричних методів, зокрема, були використані case study, компаративний аналіз, метод аналізу документів, історичний метод, статистичний аналіз, SWOT-аналіз, термінологічний аналіз, моделювання, контент-аналіз.

Інтердисциплінарний характер даної роботи потребував залучення дослідницького арсеналу комунікативістики, зокрема, положень теорії масової комунікації.

Все це в комплексі дозволило сформулювати авторське поле дослідження, в рамках якого поєднано творчий підхід із суворим дотриманням принципів повноти, вірогідності, систематичності та верифікованості як базових засад наукового пошуку.

У другому розділі «**Міжнародні комунікації як чинник розвитку системи міжнародних відносин в умовах постбіполярності**» показано особливості становлення й розвитку як глобальної медійної світ-системи, так і її підсистем — регіональних медійних систем в усіх макрорегіонах світу. При цьому авторська дослідницька оптика не обмежується виключно постбіполярним періодом, а фокусується також на подіях біполярного періоду та міжвоєнного часу, що дозволило одержати цілісне уявлення про витоки виникнення та динаміку розвитку глобальної медійної системи та її регіональних підсистем.

У підрозділі 2.1. «*Політичний вимір функціонування глобальної медійної світ-системи*» продемонстровано, як послідовна поява транскордонних засобів масової комунікації (радіомовлення, супутникового телебачення, Інтернету) впливала на перебіг процесів у системі міжнародних відносин та утворювала технологічну основу для розширення форм і методів впливу на громадську думку за кордоном як компонента зовнішньополітичної стратегії. При цьому підкреслюється, що саме у постбіполярний період завдяки поширенню супутникових телеканалів та появи інтернет-сервісу World Wide Web відбулося утворення глобальної медійної системи. Її контури формували (як в біполярний, так і в постбіполярний період) поява і розвиток глобальних засобів масової комунікації, виникнення глобальних та регіональних інституцій, покликаних сприяти міждержавній кооперації в сфері комунікації, та утворення міжнародного інформаційного права як окремої галузі міжнародного права, яке включає в себе норми, пов'язані з медійною сферою.

Вже в біполярний період проблематика міжнародної комунікації та в цілому інформаційного виміру розвитку людства знайшла відображення як у політичному дискурсі ООН та ЮНЕСКО, а в умовах постбіполярного світу цей акцент посилюється завдяки усвідомлення того, що розвиток комунікацій та ІКТ є елементом міжнародної безпеки.

Групу глобальних ЗМІ як акторів міжнародних інформаційних відносин формують насамперед мас-медії, що входять до національних систем інформовлення. Вони включають в себе радіостанції, телеканали, веб-сайти та сторінки в соціальних мережах, і, будучи насамперед зовнішньополітичним інструментом, утворюють досить динамічні структури, які адаптуються під поточні задачі публічної дипломатії та пропаганди. Крім того, потужну групу становлять приватні медійні організації. В контексті функціонування глобальних ЗМІ слід відзначити, що поява Інтернету призвела до виникнення явища конвергенції, під яким в даному контексті розуміється інтеграція мас-медій з Інтернетом, адже ця глобальна мережа стала технологічною основою, альтернативним каналом доставки різних форм масової інформації «традиційними» медіями. Як наслідок, завдяки Інтернету будь-який засіб масової інформації потенційно є глобальним.

У підрозділі 2.2. «*Регіональні медійні системи євразійського регіону в контексті геополітичних реалій*» розкрито вплив політичних процесів, що мали місце у міжвоєнний, біполярний та постбіполярний періоди, на становлення й розвиток європейської медійної світ-системи.

Показано, що формування європейської медійної системи у біполярний та постбіполярний період значною мірою підпорядковувалося політичним задачам

підтримки євроінтеграції. Попри культурні розбіжності, концепт «єдиної Європи» підтримувався і через медійну сферу, зокрема, через спроби створення панєвропейських ЗМІ та нормативні документи ЄС. Це дозволяє говорити про два виміри європейської медійної системи: медійна система ЄС, функціонування якої підпорядковується сформульованій спільній політиці (зокрема, аудіовізуальній) Європейського Союзу, та більш масштабна панєвропейська система, яка також включає в свою орбіту Близький Схід та Північну Африку.

Прагнення РФ відродити практику активного залучення потенціалу транс-кордонних ЗМК задля підтримки своїх зовнішньополітичних інтересів спонукали її до здійснення потужного пропагандистського впливу через власні медії на зарубіжні аудиторії, головню у західноєвропейському регіоні. Це стало серйозним викликом європейській медіа-системі, дієвої відповіді на який ще не сформульовано. Крім того, після розпаду Радянського Союзу мала місце діяльність, яку можна розглядати як спробу Росії відновити (зберегти) спільний медійний простір на пострадянських теренах.

Важливою характеристикою, що визначає місце медійної системи у глобальній медіа-системі, є те, що в європейському регіоні сконцентровані більшість країн, які активно практикують міжнародне мовлення (Велика Британія, Франція тощо). Це дає підстави вважати цей регіон одним із «центрів» глобальної медійної світ-системи.

У підрозділі 2.3. *«Медійні системи арабського та американського регіонів»* проаналізовано специфіку становлення арабської медійної системи та медійних систем Америки.

Виявлено, що політичний вимір процесів появи та становлення арабської регіональної медійної системи пов'язаний з такими ключовими чинниками, що залишаються актуальними і в постбіполярний період: попри культурну єдність країн регіону, політичні й економічні розбіжності ставали на заваді утворенню спільного медійного простору; домінування та, певною мірою, упередженість західних медій щодо арабського світу визначили ключову задачу арабського світу у світовому медійному просторі — донесення «свого голосу» та формування адекватного іміджу арабів. Поява нових технологій, зокрема, Інтернету та супутників, уможливили як реальне створення регіональної медійної системи, що наповнюється власним продуктом, так і формування квазіглобальної медіа-системи, орієнтованої на мусульманське населення всіх регіонів світу. Роль лідера арабської медійної світ-системи намагається відігравати Саудівська Аравія, проте політична вмотивованість цих зусиль та популярність катарської мережі Аль-Джазіра створює, зокрема, підґрунтя для міждержавних конфліктів. Також доведено, що арабський регіон завжди знаходився у фокусі уваги держав — провідних акторів міжнародних відносин, а отже є одним з пріоритетних об'єктів іномовлення, насамперед західного. Зазначені обставини дають підстави вважати цей регіон «напівпериферією» глобальної медійної світ-системи.

В американському регіоні найбільш потужною є латиноамериканська медіа-система, яка, поруч із європейською, є однією з найстаріших світі. Процеси її інституціоналізації були ініційовані самим медійним середовищем як протидія обмежувальній та, в деяких випадках, репресивній політиці керівництва окремих

країн регіону та його бажанню використовувати потенціал мас-медій для вирішення внутрішньо- та зовнішньополітичних задач. У постбіполярний період процеси комерціалізації медійної сфери регіону, мовна спільність, а також фактична відсутність політичних панрегіональних інтеграційних ініціатив сформувало специфічну модель розвитку латиноамериканської медійної системи, а саме керовану комерційними інтересами систему, головними гравцями якої виступають мультимедійні корпорації, орієнтовані не лише на національні аудиторії, але й на регіон в цілому. Існування карибської регіональної медійної системи обумовлене як тривалими процесами політичної й економічної співпраці та інтеграції країн регіону, так і розумінням ролі ЗМІ як важливого драйвера цих процесів. Водночас доводиться констатувати, що ця система виразно репрезентує лише англофонну частину Карибського регіону. Відповідно, обидві ці системи є радше «периферією» глобальної медійної світ-системи.

У підрозділі 2.4. *«Політичний вимір утворення медіа-систем в Азії та Африці»* аргументовано показано, що азійський та африканський регіони мають спільні риси, які стримують процеси кооперації в медійній сфері, а саме їхня виразна неоднорідність у політичному, економічному, культурному та мовному плані, відсутність або квалітет панрегіональних процесів політичної та економічної інтеграції. Як наслідок, утворення інтегральних регіональних медійних систем не має підживлення у вигляді політичних рішень наднаціонального характеру чи природної гравітації країн зі спільною культурою.

На даний час африканська медійна система все ще перебуває у зародковому стані, якщо взагалі можна говорити про її обриси. Розвиток в африканській медійній сфері приватних ініціатив, які стали можливими завдяки процесам лібералізації та розвитку ІКТ, як апіорі більш гнучких та адекватних реальним потребам, дозволить виявити актуальні напрями розвитку африканських медій та їхньої інтеграції в глобальний медійний простір, визначити потреби та перспективні вектори транснаціональної співпраці, та, в більш широкому сенсі, одержати відповідь на питання чи буде панафриканська медіа-система мати реальні обриси, функціональність та цінність для країн регіону, чи в рамках африканського континенту існуватимуть декілька субрегіональних (франкофонна, лузофонна) систем. Досить вагому роль відіграють глобальні міжнародні організації, насамперед ЮНЕСКО, у сприянні розвитку медійної сфери країн регіону.

Про існування інтегральної азійської медійної системи можна говорити лише умовно, з огляду на існування Азійсько-Тихоокеанського мовленнєвого союзу та ініційованих ним проєктів в медійній сфері. Відсутність процесів політичної та економічної інтеграції (за винятком Південно-Східної Азії), виразна строкатість азійського регіону в політичному, економічному, культурному та мовному плані стали причиною відсутності політичної мотивації країн регіону до активної кооперації в медійній сфері.

Водночас обидва регіони знаходяться у фокусі уваги іномовлення провідних міжнародних акторів, при цьому це міжнародне мовлення має характерний точковий характер (скероване не на регіон в цілому, а на окремі країни чи субрегіони). Зазначені обставини роблять азійський та африканський регіони виразною «периферією» глобальної медійної світ-системи.

У третьому розділі «Масові комунікації у зовнішньополітичних стратегіях провідних країн світу» визначено особливості застосування медійного потенціалу транскордонних засобів масової комунікації як інструменту просування й адвокації зовнішньої політики провідними акторами міжнародних відносин, зокрема, виявлено вплив ЗМК на дипломатичну практику та виокремлено основні моделі іномовлення.

У підрозділі 3.1. «Трансформація дипломатичної діяльності під впливом ЗМК» доведено, що в умовах постбіполярного світу масової комунікації відіграють критично важливу роль у зовнішньополітичній практиці. Процеси демократизації суспільно-політичного життя, і, як наслідок, зростання впливу громадської думки на політичні рішення, спільно зі становленням глобальної медіа-системи, ЗМК стали критично важливим елементом дипломатичної діяльності. Можна говорити про два напрями трансформації зовнішньополітичної діяльності під впливом ЗМК: з одного боку, це безпрецедентне зростання її транспарентності, з іншого — доповнення традиційної моделі взаємодії «уряд – уряд» моделлю «уряд – зарубіжна громадськість». Щодо останнього, то саме завдяки транскордонним ЗМК стала можливою повноцінна реалізація публічної дипломатії.

Проаналізований кейс діяльності Державного департаменту США дав можливість побачити палітру пріоритетних напрямів зарубіжної комунікативної діяльності держави, які координуються спеціальними структурними підрозділами, підзвітними заступнику державного секретаря з питань публічної дипломатії та зв'язків з громадськістю. Моделювання системи реалізації медійного компонента політики публічної дипломатії на основі американського досвіду продемонструвало, що окрім зовнішньополітичного відомства вагому роль відіграє іномовлення як інструмент підтримки діяльності держави на міжнародній арені, та взаємодія з елементами зовнішнього середовища, а саме національними й зарубіжними ЗМІ. Найбільшою мірою функціонування даної системи скероване саме на інформування зарубіжної аудиторії та на забезпечення її прихильного ставлення, що не протирічить загальноприйнятим поглядам на роль публічної дипломатії. Це дає підстави вважати, що саме медійний напрям публічної дипломатії повинен бути одним із ключових при розробці відповідних стратегій.

Підрозділ 3.2. «Сучасні форми та методи інформаційного впливу у міжнародних відносинах» фокусується на специфічних процесах в рамках глобальної медіа-системи, пов'язаних зі зростаючою роллю ЗМК у формуванні політичного порядку денного. Насамперед це пов'язано з появою транскордонних ЗМК (радіо, телебачення, Інтернет), які створили технологічні можливості для потрапляння однієї держави в медійний простір іншої, докорінно змінивши уявлення про інформаційний суверенітет держави. Уміння ефективно задіювати потенціал ЗМІ для просування національних інтересів, зокрема, сприяння реалізації зовнішньої політики стало розглядатися як складова могутності держави, як елемент її м'якої сили.

Специфічною проблемою, яка в останні роки стала надзвичайно серйозним викликом для західних ліберальних демократій, є зловживання принципом свободи слова та вільної діяльності ЗМІ. Довіра до ЗМІ в демократичних країнах, обумовлена тривалим періодом свободи слова, може стати живильним ґрунтом

для поширення спотвореної й упередженої інформації. Яскравим сучасним прикладом цього є діяльність російської пропагандистської машини, яка включає в себе служби іномовлення та проактивне використання онлайн-соціальних мереж. Відчутний маніпулятивний вплив російської пропаганди став предметом уваги з боку спецслужб, запровадження обмежувальних заходів на присутність російських ЗМІ у національних медійних просторах та перегляд засад національної аудіовізуальної політики у бік більш жорсткого контролю над поширюваною в Інтернеті, зокрема, соціальних мережах, інформацією.

Інтернет як інструмент інформаційного протиборства у міжнародних відносинах може використовуватись у двох напрямках: як середовище, в якому здійснюється принципово новий тип війн — кібернетичні війни, і як ефективний комунікаційний канал для ведення «звичайних» інформаційних війн. Основною метою політично мотивованих кібератак в переважній більшості випадків є привертання уваги до позиції однієї зі сторін конфлікту та «інформаційний супровід» дій сторін конфлікту в «реальному» світі. Активне використання Інтернету як засобу впливу на громадську думку урядами різних країн відбувається головним чином у період війн, вибуху або загострення міжнародних конфліктів і т.п. подій, коли держави постають перед проблемою інформаційного забезпечення підтримки своїх дій як усередині країни, так і на міжнародній арені. Основними інструментами такої діяльності є створення спеціальних веб-сайтів, та активне задіявання комунікаційного інструментарію соціальних медій.

У підрозділі 3.3. *«Роль транскордонних ЗМК у зовнішньополітичній практиці провідних акторів міжнародних відносин»* проведено аналіз іномовлення, а також комунікативного потенціалу мережі Інтернет як інструменту реалізації зовнішньої політики.

Основною формою проактивного застосування транскордонних ЗМК у зовнішньополітичній практиці є іномовлення (радіомовлення, телебачення та мовлення через Інтернет). Цілеспрямоване поширення через підконтрольні медіа-матеріалів, що корелюють з поточними та фундаментальними зовнішньополітичними цілями, є критично важливим компонентом м'якої сили держави. Як показав аналіз практики міжнародного мовлення низки провідних країн світу, основними тенденціями іномовлення є: по-перше, конвергенція традиційних каналів мовлення (радіо і телебачення) та Інтернету; по-друге, прагнення до забезпечення глобальної медійної присутності, що, зокрема, розглядається як невідмінний компонент статусу наддержави; по-третє, створення ЗМІ та інтернет-ресурсів (зокрема, різними мовами) для окремих груп аудиторій; по-четверте, використання потенціалу іномовлення в інтересах культурної дипломатії.

Можна говорити про дві стратегії, притаманні окремим країнам: по-перше, країни-колишні метрополії намагаються використовувати іномовлення для збереження свого впливу в колишніх колоніях, які розглядаються як сфера їхніх особливих інтересів; по-друге, частина країн використовує іномовлення в пропагандистських цілях. Яскравими прикладами реалізації першої стратегії є служби іномовлення Великої Британії (BBC World Service) та Франції (France Médias Monde). Остання також є прикладом використання потенціалу іномовлення в інтересах культурної дипломатії, а саме для просування французької та франко-

мовної культури.

Особливістю другого напрямку є те, що відповідні служби іномовлення створювалися і розвивалися насамперед задля реалізації пропагандистської функції в контексті підтримки зовнішньої політики держави. Найбільш виразним прикладом є мережі іномовлення Сполучених Штатів Америки, які включають в себе служби Voice of America та RFE/RL. Проведений аналіз цільових аудиторій цих служб засвідчив, що вони цілком узгоджуються з поточними зовнішньополітичними пріоритетами США. Особливістю американської системи іномовлення є те, що окрім традиційної для іномовлення «іміджової» функції, яку виконує «Голос Америки», службою «RFE/RL» реалізується також функція сприяння демократичним цінностям у країнах, що мають проблеми із свободою слова. Серед європейських країн, які спроміглися створити глобальні системи іномовлення, привертає увагу приклад Німеччини. Сучасний етап розвитку служби Deutsche Welle, яка включає в себе мережу телеканалів та радіомовлення різними мовами, а також багатомовний інформаційний портал, тісно пов'язаний із реалізацією функції підтримки зовнішньополітичних інтересів країни. На окрему увагу заслуговують зусилля Китаю, який розглядає забезпечення своєї глобальної медійної присутності як важливу складову свого статусу наддержави. Кількість використовуваних мов служб іномовлення є найбільшою серед усіх держав, що є провідними «гравцями» глобальної медійної світ-системи, однак культурні бар'єри, а головне імідж КНР як недемократичної держави, а його ЗМІ — як пропагандистських «рупорів», є серйозною перешкодою у роботі китайського іномовлення.

Поява та поширення Інтернету як нового транскордонного ЗМК викликало потребу у перегляді змісту та форм ведення дипломатичної діяльності. Ключовими напрямками використання нових комунікаційних можливостей є створення «віртуальних дипломатичних представництв», використання політичними лідерами та дипломатами соціальних медій для безпосереднього інформування цільових аудиторій, створення тематичних веб-сайтів з актуальних питань зовнішньої політики.

Активність окремих держав у сфері іномовлення дозволяє говорити про них як про окремий важливий фактор, що детермінує сучасну глобальну медійну світ-систему. Країни, які реалізують проактивну політику експансії у глобальну медійну світ-систему (США, Велика Британія, Франція, Німеччина, Китай тощо), можна вважати країнами «центру» цієї системи.

Четвертий розділ «Україна у сучасній глобальній медійній світ-системі» сфокусовано на інституціональному та програмному компонентах міжнародного вектору інформаційної політики України, місцю задач інтеграції країни до глобальної медійної світ-системи в рамках її зовнішньополітичної стратегії, аналізі служб іномовлення України.

У підрозділі 4.1. *«Інституціональний та програмний виміри міжнародної інформаційної політики України»* доведено, що в Україні за всі роки незалежності фактично не існувало ані системної і реалістичної (а не ідеалістичної) державної політики у сфері інформаційної безпеки та забезпечення належної присутності у міжнародному та, зокрема, європейському інформаційному медійному просторі, ані консолідованої стратегії захисту внутрішнього інфопростору. Фак-

тично першим державним стратегічним документом, в якому має місце спроба чіткого визначення як джерела, так і характеру загроз інформаційному суверенітетові, а також включено до пріоритетних напрямів діяльності не лише захист від загроз, але й активну діяльність держави, у т.ч. й у світовому інформаційному просторі, стала Доктрина інформаційної безпеки України 2017 року.

Роль медійного міжнародного й безпекового вимірів у діяльності органів центральної влади України, відповідальних за інформаційну політику, була відчутно слабкою: задача входження у світовий інформаційний простір не передбачала використання іномовлення, спорадично з'являлися завдання поширення інформаційної продукції за кордоном та інформаційна підтримка діаспори. Тривалий час стратегія України в інформаційній сфері носила виразно «оборонний» характер, орієнтуючись на протидію існуючим загрозам, причому без адекватного визначення характеру та джерел цих загроз, тоді як питанням проактивної діяльності із забезпечення належної присутності у міжнародному медійному просторі, впливу на міжнародні аудиторії приділялося вкрай мало уваги.

У підрозділі 4.2. *«Входження України до глобальної медійної світ-системи як елемент зовнішньополітичної стратегії держави»* показано місце комунікативного виміру у реалізації зовнішньої політики України, зокрема, у практиці публічної дипломатії.

Публічна дипломатія та, відповідно, її медійний компонент як окремих вектор була фактично відсутньою у зовнішньополітичній діяльності України. Створення, починаючи з 2006 року, культурно-інформаційних центрів у складі деяких закордонних дипломатичних установ України було лише формальною спробою запровадити публічний вимір в українську дипломатичну практику. Окремі елементи публічної дипломатії були присутні як завдання в державних програмах формування міжнародного іміджу України, але, зважаючи на декларативність самих програм, говорити про те, що публічна дипломатія була присутня у зовнішньополітичному дискурсі України, немає підстав. Фактично публічна дипломатія потрапила у фокус уваги лише в останні роки зі створенням Управління публічної дипломатії МЗС України, Міністерства інформаційної політики, а також з появою низки державних та приватних ініціатив у сфері культурної дипломатії.

Має місце дедалі більш активне і системне використання елементів віртуальної дипломатії у діяльності українського зовнішньополітичного відомства та дипломатичних представництв за кордоном. Створення мережі сучасних веб-сайтів (Міністерства закордонних справ, дипломатичних представництв за кордоном), використання комунікативного потенціалу соціальних медій дає підстави говорити, що на сьогоднішній день Інтернет став основним використовуваним у дипломатичній практиці комунікаційним каналом, що сприяє входженню України до глобальної медійної світ-системи.

У підрозділі 4.3. *«Місце України у світовому інформаційному просторі»* показано, що тривалий час державному іномовленню практично не приділялося ніякої уваги. Переважно україномовний телеканал УТР, що функціонував у 2003–2015 роках, не можна розглядати як скільки-небудь ефективний інструмент представлення України у світовому медійному просторі.

Відсутні зміни у підходах держави до використання медійного потенціалу відбулися після т.зв. «Революції гідності», коли ці питання зайняли важливе місце у низці державних стратегічних документів держави, і відбувся запуск ініціативи «Мультимедійна платформа іномовлення України». Зокрема, визначено концептуальні засади функціонування іномовлення, створено новий телевізійний канал, що відповідає сучасним стандартам мовлення, а саме іномовлення інтегровано у стратегічну програму розвитку держави. Фактично відбулося повне заміщення старої неефективної системи державного телевізійного іномовлення на сучасну, що конвергує потенціал власне телевізійного мовлення, ресурсні можливості державного агентства новин та всі переваги Інтернету як засобу масової комунікації. Також особливістю ролі іномовлення у міжнародній інформаційній політиці України на сучасному етапі, як впливає із низки програмних документів, є необхідність протидії інформаційній та воєнній агресії з боку РФ. Говорячи про місце України у глобальній медійній світ-системі, на сьогоднішній день можна говорити про перехід її від статусу «периферії» до «напівпериферії», що обумовлюється активними зусиллями в останні роки державних та недержавних суб'єктів із входження у світовий інформаційний простір.

Підрозділ 4.4. *«Рекомендації щодо посилення присутності України в глобальній медіа-системі»* містить розроблений на основі аналізу досвіду держав — провідних акторів міжнародних інформаційних відносин, а також SWOT-аналізу поточного стану перспектив входження України до глобальної медійної світ-системи комплекс авторських рекомендацій стосовно посилення присутності України в глобальній медіа-системі. Він включає в себе пропозиції для Міністерства закордонних справ України (оптимізувати присутність у соціальних медіях, активніше задіювати інструментарій культурної дипломатії, залучати потенціал недержавних, зокрема, волонтерських інформаційних інтернет-проектів), Міністерства оборони України (відродити практику залученої журналістики, розширюючи дію проекту й на інші сфери, не пов'язані з АТО), та Мультимедійної платформи іномовлення України (запуск окремого повністю англomовного телеканалу, створювати орієнтовані на аудиторії окремих країн спеціалізовані сайти, присвячені як ключовим темам зовнішньої політики України, так і темам, що становлять інтерес в контексті двосторонніх відносин).

ВИСНОВКИ

Здійснивши аналіз особливостей розвитку глобальної медійної світ-системи в умовах постбіполярного світу, ми дійшли таких висновків:

1. Концептуальною основою дослідження є задіяння системного підходу, що уможливило аналіз глобальної та регіональних медіа-систем з позицій їхньої структури, внутрішніх зв'язків, властивостей ієрархічності, адаптивності, інтегративності, та долучення потенціалу світ-системного підходу, що дозволило в рамках даної дисертації коректно розглядати глобальну медіа-систему як систему, що сама утворює своє середовище і необов'язково співпадає з усім світом, виокремлювати й аналізувати регіональні (і навіть субрегіональні) медіа-системи, а також акцентувати увагу на ієрархічних відносинах всередині системи,

виокремлюючи країни «центру», «периферії» та «напівпериферії».

Авторське визначення глобальної медійної світ-системи полягає у трактуванні її як сукупності взаємодіючих медійних інституцій (глобальних ЗМІ, агентств новин, міжнародних організацій, що опікуються різними аспектами сфери міжнародної інформації та комунікації, спеціалізованих організацій, що виконують роль асоціацій представників медійної індустрії), а також організаційних норм і регулювань в медійній сфері, яка характеризується наявністю процесів кооперації в медійній сфері як на урядовому, так і на неурядовому рівнях, інтегральність якої детермінується процесами глобалізації комунікацій, насамперед існуванням глобальних ЗМК, регулятивними зусиллями глобальних міжурядових та неурядових організацій, проактивною діяльністю в медійній сфері держав — провідних акторів міжнародних відносин.

2. Глобальна медійна система є особливим компонентом міжнародної системи, винятковий статус якого обумовлюється насамперед тим, що він здатен впливати на баланс сил на міжнародному і регіональному рівнях. По-перше, баланс сил стає більш урівноваженим з позиції інтересів менш інформаційно розвинутих країн (які є периферією чи напівпериферією глобальної медійної світ-системи) завдяки безпрецедентному зростанню плюралістичності самої медіа-системи в постбіполярний період. По-друге, регіональна кооперація в медійній сфері дозволила підвищити потенціал окремих регіональних медійних систем, зокрема, зменшивши їхню залежність від західних медійних організацій. По-третє, глобальні ЗМК зробили досить ефемерним інформаційний суверенітет держав, оскільки здійснення тотального контролю над національним інформаційним простором є практично неможливим. По-четверте, окремі держави цілеспрямовано і досить успішно використовують потенціал міжнародних масових комунікацій задля посилення свого положення на міжнародній арені (на глобальному рівні, як, наприклад, Китай чи Росія, чи регіональному рівні, як, наприклад, Катар), що, вочевидь, призводить до зміни балансу сил на цих рівнях.

Вже в міжвоєнний період мало місце усвідомлення світовим співтовариством як нових викликів міжнародній системі, спричинених появою транскордонних засобів масової комунікації, так і необхідності запроваджувати регулятивні норми (а отже, докладати зусилля задля міжнародної співпраці у цій сфері). В біполярний та постбіполярний періоди проблематика міжнародної комунікації та в цілому інформаційного виміру розвитку людства знайшла відображення як у політичному дискурсі Організації Об'єднаних Націй, так і в діяльності ЮНЕСКО як спеціалізованої агенції ООН. Крім того, інституціональний вимір глобальної медійної світ-системи відчутно посилюється завдяки появі широкого спектру недержавних міжнародних та регіональних інституцій в медійній сфері, які забезпечують промоцію та адвокацію інтересів медійної індустрії і утворюють потужне джерело впливу на формування політики у сфері масових комунікацій на світовому, регіональному й національному рівнях. Набуття деякими організаціями спеціального статусу при міжурядових інституціях, зокрема, консультативного статусу при Економічній та соціальній раді ООН, статусу партнера ЮНЕСКО тощо посилює їхній авторитет та впливовість у вирішенні відповідних проблем.

В умовах постбіполярного світу має місце розуміння світовою спільнотою, що розвиток комунікацій та інформаційно-комунікаційних технологій, зокрема, Інтернету, є критично важливим елементом міжнародної безпеки, як з огляду на ключову роль доступу до інформації та знань як фундаменту сталого розвитку, так і з точки зору загроз, що несе у собі використання державними і недержавними акторами міжнародних відносин ІКТ та масових комунікацій у воєнних цілях, для впливу на масову свідомість, як засобу дестабілізації міжнародної та регіональної системи безпеки. Також має місце усвідомлення необхідності залучення недержавного сектору до вирішення відповідних проблем.

3. Становлення глобальної медійної світ-системи безпосередньо пов'язане з двома паралельними тенденціями розвитку міжнародної системи, а саме глобалізацією і регіоналізацією. Перша тенденція значною мірою обумовлена появою глобальних ЗМК, що, власне, і дозволило говорити про виникнення саме глобальної медіа-системи. Друга тенденція пов'язана з виразними процесами політичної та культурної гравітації на рівні макрорегіонів, що має відчутний вплив на розвиток медійної сфери. Разючі відмінності у політичному, економічному, культурному тощо розвитку окремих регіонів призвели до виникнення низки регіональних медійних світ-систем як окремих сутностей глобальної медійної світ-системи, які мають порівняно виразу інтегральність та специфічні особливості. Утворення цих систем пов'язано з процесами міждержавної та недержавної кооперації в медійній сфері, які, однак, в різні періоди та в різних регіонах мали різне підґрунтя, різний ступінь інтенсивності та ефективності.

Осердям виникнення та функціонування всіх виявлених регіональних медійних світ-систем є наявність політичної або культурної (зокрема, мовної та релігійної) єдності. За відсутності обох цих факторів спроби створення таких систем носять штучний та нежиттєздатний характер, навіть попри зусилля регіональних інституцій. На сьогоднішній день як сформовані можна виокремлювати європейську, арабську та латиноамериканську регіональні медійні світ-системи. Якщо розглядати їх з точки зору їхнього місця у глобальній медійній світ-системі, то європейську можна віднести до «центру», арабську — до «напівпериферії», латиноамериканську — радше до «периферії».

4. Формування європейської медійної світ-системи значною мірою підпорядковувалося політичним задачам підтримки євроінтеграції. Медійна сфера слугувала інструментом просування ідеї «єдиної Європи», зокрема, через нормативні документи ЄС та спроби створення панєвропейського телеканалу. Можна виокремлювати два виміри європейської медійної системи: медійна система ЄС та більш масштабна панєвропейська система, яка також включає в свою орбіту Близький Схід та Північну Африку. В обох випадках має місце виражений політичний компонент існування цих систем: функціонування системи Євро-союзу чітко детермінується спільною політикою ЄС (аудіовізуальною тощо), утворення панєвропейської медіа-системи в постбіполярний період не в останню чергу пов'язано з прагненням країн колишнього соцтабору та частини республік колишнього СРСР вийти з-під контролю Москви. Крім того, активне просування концептів «європейськості», «європейської культури» тощо дозволяє говорити про появу соціокультурного компоненту європейської медійної світ-системи, який у

біполярний період був маловиразним. В рамках глобальної медійної світ-системи європейська медійна система відіграє провідну роль як з огляду на охоплення нею не лише європейського регіону, але й Близького Сходу та Північної Африки, так і беручи до уваги те, що в неї входять більшість країн, що є провідними гравцями в царині міжнародного мовлення. Це дає підстави розглядати європейську медіа-систему як один з ключових компонентів глобальної медійної системи.

Формування арабської регіональної медійної системи пов'язано насамперед із культурною (у т.ч. релігійною та мовною) єдністю регіону, що прийнято йменувати арабським світом. Однак політичні й економічні розбіжності ставали на заваді утворенню спільного медійного простору. Фактичне утворення арабської медіа-системи розпочалося лише з 1990-х років, коли поява нових технологій, зокрема, супутникового телебачення та Інтернету уможливили реальне створення регіональної медійної системи, в рамках якої виникли панрегіональні ЗМІ, які наповнили медіа-простір арабського світу власним інформаційним продуктом, зруйнувавши домінування західних мас-медій. Політичний вимір функціонування арабської медійної світ-системи пов'язаний насамперед з руйнуванням монополії державних ЗМІ та утворенням середовища, що сприяє плюралізму думок і, як наслідок, демократизації арабських суспільств. Особливу роль в цих процесах відіграє катарський телеканал Аль-Джазіра, який завдяки критиці авторитарних урядів регіону та зверненню до заборонених тем швидко потрапив у фокус уваги арабів та їхніх урядів, ставши тригером трансформаційних процесів в арабській медійній системі. Крім того, боротьба за контроль над цією системою став фактором політичної боротьби у регіоні, у якій роль лідера намагається взяти на себе Саудівська Аравія. В рамках глобальної медійної світ-системи арабська медійна система займає специфічне місце. З одного боку, вона є важливим об'єктом міжнародного мовлення, насамперед американського. З іншого, має місце активна експансія у глобальну медіа-систему як задля охоплення мусульманського населення всіх регіонів світу, так і з метою донесення «голосу» арабського світу та формування його адекватного іміджу.

Процеси інституціоналізації латиноамериканської медійної світ-системи розпочалися ще у міжвоєнні роки. У постбіполярний період процеси комерціалізації медійної сфери, а також культурна, зокрема мовна, спільність, обумовили специфічну модель розвитку латиноамериканської медійної системи, а саме керовану комерційними інтересами систему, головними гравцями якої виступають мультимедійні корпорації, орієнтовані регіон в цілому. Зв'язки з глобальною світ-системою полягають у тому, що латиноамериканська регіональна система є як реципієнтом американської медіа продукції, так і її донором для іспаномовної аудиторії США, а також є об'єктом країн — провідних іномовників.

Африканська медійна система на даний час все ще перебуває у зародковому стані. Ключовою причиною цього є виразна розрізненість країн африканського регіону, яка драматично уповільнювала процеси інтеграції та кооперації. На відміну від європейського, латиноамериканського чи арабського регіонів Африка не має ані культурного, ані політичного, ані економічного інтеграційного стержня, що робить спроби реалізувати різного роду проекти співпраці малоефективними. Це підтверджується досить довгими термінами втілення ініціатив щодо створення

окремих міжурядових регіональних організацій. Крім того, частина африканського регіону, а саме арабські країни, більше орієнтовані на співпрацю в рамках арабських інституцій. Процеси глобалізації комунікацій та поява транскордонних ЗМК в постбіполярний період значно послабили проблему залежності африканських медій від зовнішніх джерел інформації та забезпечення інформаційного обміну всередині регіону. Крім того, на сьогоднішній Африка, як і в часи Холодної війни, лишається ареною змагань за вплив між світовими лідерами, головню Великою Британією, Францією, США та Китаєм. Якщо для перших двох це питання збереження за допомогою м'якої сили та ЗМІ як інструменту її реалізації впливу на територіях, що належали колись до їхніх колоніальних імперій, то останні два, не маючи такого бекграунду, намагаються реалізувати, тим не менш, вплив на африканські аудиторії у власних зовнішньополітичних інтересах — як *ad hoc*, так і довготривалих. Відповідно, в глобальну медіа-систему африканська входить як об'єкт інформаційного впливу, а отже, є її «периферією».

Неоднорідність азійського регіону в політичному, економічному, культурному та мовному вимірах стали причиною відсутності мотивації країн регіону до активної співпраці в медійній сфері. І хоча має місце функціонування регіональних медійних інституцій, як-от Азійсько-Тихоокеанський мовленнєвий союз, тим не менш про існування азійської медійної системи як інтегральної сутності заведве можна говорити. При цьому азійський регіон є об'єктом потужної уваги з боку провідних країн, що здійснюють міжнародне мовлення. Крім того, КНР упродовж останніх десятиліть активно нарощує свій потенціал як іномовлення у глобальному масштабі, розглядаючи це як компонент свого статусу як наддержави. Відповідно, цей регіон є виразною «периферією» глобальної медійної системи.

5. В умовах постбіполярного світу масової комунікації відіграють критично важливу роль у зовнішньополітичній практиці. По-перше, завдяки ЗМІ має місце безпрецедентне зростання транспарентності дипломатичної діяльності; по-друге, традиційна модель взаємодії «уряд – уряд» посилена, а в певних випадках і заміщена моделлю «уряд – зарубіжна громадськість». Щодо останнього, то саме завдяки транскордонним засобам масової комунікації стала можливою повноцінна реалізація діяльності, відомої як публічна дипломатія. Ця діяльність має на меті формування громадської думки за кордоном задля сприяння реалізації національних інтересів, і транскордонні засоби масової комунікації є ключовим інструментом для цього. Ефективна реалізація стратегії публічної дипломатії потребує, з одного боку, чіткого визначення пріоритетів та цільових аудиторій, а з іншого — створення відповідних структур.

Проведене моделювання системи реалізації медійного компонента політики публічної дипломатії на основі провідного досвіду США продемонструвало, що окрім зовнішньополітичного відомства вагому роль відіграє іномовлення як медійний інструмент підтримки діяльності держави на міжнародній арені, та взаємодія з елементами зовнішнього середовища, а саме національними й зарубіжними засобами масової інформації. Комплексне використання цих інструментів дозволить просувати потрібну політику як в міжнародному інформаційному просторі, так і в національних інформаційних просторах окремих країн.

Суттєвий вплив на змісту та форм ведення дипломатичної діяльності спричинило поширення Інтернету як нового транскордонного ЗМК. Ключовими напрямками використання нових комунікаційних можливостей є створення віртуальних дипломатичних представництв, використання політичними лідерами та дипломатами соціальних медій для безпосереднього інформування цільових аудиторій, створення тематичних веб-сайтів з певних актуальних питань зовнішньої політики. Мережа Інтернет створила технологічну основу для прямої діалогічної взаємодії з цільовими зарубіжними аудиторіями і вивела публічну дипломатію на якісно новий рівень.

6. Роль глобальної медійної системи у зовнішньополітичних стратегіях провідних країн світу обумовлюється насамперед можливостями включення іномовлення як засобу поширення у світі політичних, ідеологічних, культурних тощо цінностей, які керівництво країни вважає важливими в контексті просування та захисту національних інтересів за кордоном, підтримання позитивного іміджу держави, формування громадської думки задля підтримки коротко- й довгострокових зовнішньополітичних задач. В сучасних умовах можна виокремити такі загальні моделі іномовлення: по-перше, це інформаційна і пропагандистська підтримка поточних та стратегічних зовнішньополітичних задач, і, по-друге, намагання метрополій використовувати іномовлення для збереження свого впливу в колишніх колоніях, що розглядаються як сфера їхніх особливих інтересів. Аналіз практики міжнародного мовлення провідних країн світу показав, що основними тенденціями іномовлення є: конвергенція традиційних каналів мовлення (радіо і телебачення) та Інтернету; прагнення до забезпечення глобальної медійної присутності, що, зокрема, розглядається як неодмінний компонент статусу наддержави; створення спеціальних ЗМІ та інтернет-ресурсів (зокрема, різними мовами) для окремих груп аудиторій; використання потенціалу іномовлення в інтересах культурної дипломатії.

Транскордонні ЗМК створили технологічні можливості для потрапляння однієї держави в медіа-простір іншої, розмивши поняття інформаційного суверенітету. В цьому контексті та обставина, що мас-медії можуть бути інструментом не лише формування громадської думки, але й маніпулювання нею, дозволяє говорити про досить широкий спектр форм та методів інформаційного впливу одних держав на інші. Серед них вагоме місце займає пропаганда та зловживання принципом свободи слова для поширення недостовірної та перекрученої інформації, що, як показали відповідні практики з боку РФ у 2010-х роках, стало серйозним викликом для західних ліберальних демократій.

Таким чином, роль глобальної медійної системи у зовнішньополітичних стратегіях провідних країн світу визначається тим, що ця система стала середовищем, в якому як безпосередньо реалізується «публічна» частина дипломатичної практики, так і здійснюється «допоміжна» діяльність із підтримки зовнішньополітичних акцій, включаючи просування потрібного порядку денного та вплив на громадську думку за кордоном. Країни, які реалізують експансіоністську політику у глобальній медійній світ-системі (США, Велика Британія, Франція, Німеччина, КНР тощо), у т.ч. за допомогою міжнародного мовлення, можна вважати країнами «центру».

7. Міжнародний вектор міжнародної інформаційної політики України за всі роки незалежності не мав ані системного, ані реалістичного характеру. Зокрема, повністю ігнорувався потенціал іномовлення як інструменту забезпечення присутності у глобальному медійному просторі та в медійних просторах цільових країн; був незатребуваним (за поодинокими винятками) потенціал публічної, у т.ч. медійної та культурної дипломатії; попри розуміння уразливості інформаційного суверенітету України уникалися визнання наявності загроз національній інформаційній безпеці та чітка ідентифікація джерел цих загроз; стратегії формування міжнародного іміджу носили декларативний та почасти ідеалістичний характер. Фактично була відсутня комплексна діяльність із проактивного входження у світову та європейську медійні світ-системи та зі створення механізмів впливу на громадську думку за кордоном. Це проявлялося як у перманентному переформатуванні профільних органів влади (злитті та розділенні, зміни функцій та завдань діяльності), що не могло не мати наслідком фактичну відсутність послідовності та спадковості у їхньому функціонуванні, так і у відповідних нормативних, зокрема, програмних і доктринальних документах, які не мали «наступального» характеру. Відчутні зміни у цій сфері відбулися лише після «Революції гідності», коли було затверджено нові, більш адекватні реаліям стратегічні документи, та з'явилося Міністерство інформаційної політики як спеціальний центральний орган виконавчої влади, який сконцентрував у собі зовнішню інформаційну діяльність.

Публічна дипломатія, зокрема, її медійний компонент була фактично відсутньою у вітчизняній зовнішньополітичній практиці. Переосмислення ролі публічної дипломатії та ролі державних стратегічних комунікацій загалом відбулося лише в останні роки зі створенням Управління публічної дипломатії МЗС України, Міністерства інформаційної політики, а також з появою низки державних та приватних ініціатив у сфері культурної дипломатії. Це дозволяє говорити про появу реальної уваги держави та інших стейкхолдерів до потенціалу публічної дипломатії у просуванні країни на міжнародній арені, але водночас актуалізує задачу координування зусиль різних установ задля досягнення їхньої синергії. Фактично на даний час українська публічна дипломатія все ще перебуває у стані становлення. Водночас вже тривалий період має місце дедалі активніше використання елементів віртуальної дипломатії у діяльності зовнішньополітичного відомства та дипломатичних представництв України за кордоном, що дає підстави говорити, що на сьогоднішній день Інтернет став активно використовуваним у дипломатичній практиці комунікаційним каналом, що сприяє входженню України до глобальної медійної світ-системи.

8. Місце України у світовому інформаційному просторі упродовж всіх років було неадекватним потенціалу країни та її національним інтересам. Державному іномовленню тривалий час практично не приділялося ніякої уваги. Зокрема, відсутність у 1990-х роках орієнтованого на іноземну аудиторію телевізійного каналу, на нашу думку, є втраченою можливістю, по-перше, використати ефективний інструмент формування іміджу України, зокрема, створення в іноземців певного набору базових знань про Україну, що було вкрай актуальним у період становлення державності. Функціонування у 2003–2015 роках телеканалу

УТР не можна розглядати як скільки-небудь ефективний канал представлення України у світовому медійному просторі. Зміни, що відбулися у цій сфері після 2014 року, зокрема, створення відповідального за іномовлення органу, запуск Мультимедійної платформи іномовлення України, поява Закону «Про систему іномовлення України» утворили інституціональну та нормативну основу функціонування міжнародного мовлення як важливого інструменту захисту національних інтересів України за кордоном.

Важливу роль у посиленні інформаційної присутності України у світовому інфопросторі, зокрема, у протидії антиукраїнським пропагандистським і дезінформаційним кампаніям з боку РФ відіграють недержавні ініціативи, функціонування яких дозволяє констатувати, що громадський сектор виявився набагато більш проактивним, аніж держава, у створенні інформаційних ресурсів, направлених на донесення української точки зору на події, зокрема, пов'язані з гібридною війною Росії проти України, протидії російській пропаганді та перекрученій інформації.

9. Розроблений на основі теоретичних підходів та найбільш успішних світових практик, а також проведеному SWOT-аналізі комплекс рекомендацій щодо підвищення ефективності процесу входження України до глобальної медійної світ-системи в сучасних умовах включає пропозиції для Міністерства закордонних справ України, Міністерства оборони України, Мультимедійної платформи іномовлення України. Акцент в них зроблений на оптимізації використання соціальних платформ (МЗС та ЗМІ, що входять в систему іномовлення) як найбільш ефективного каналу комунікування із цільовими аудиторіями за кордоном, залученні потенціалу недержавних (у т.ч. волонтерських) інформаційних інтернет-проектів, відродженні практик «Embedded journalism», створенні окремих тематичних веб-сайтів, запуску англomовного телеканалу іномовлення. Ці пропозиції дозволять оптимізувати інформаційну присутність України у світовому медійному просторі та провадити більш «експансіоністську» політику у ньому.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

1. Терещук В. І. Політичні проблеми розвитку глобальної медійної системи в постбіполярний період : монографія. К.: Таксон, 2019. 350 с.

рецензії на монографію:

Тухомырова Ye. Review of the monograph: V. I. Tereshchuk “Political problems of the development of the global media system in the post-bipolar period” // Evropský Politický a právní diskurz. 2019. Svazek 6, 3. vydání. P. 181–182.

Рижков М. М. Рецензія на монографію Терещука В. І. «Політичні проблеми розвитку глобальної медійної системи в постбіполярний період» // Наукові праці : наук. журнал Чорноморського національного університету імені Петра Могили : ред. кол. : Іванов М. С. та ін. Миколаїв, 2019. Т. 324. Вип. 312. С. 77–78.

Частини монографій

2. Терещук В. І. Політико-інформаційні аспекти трансформації державної влади // Розвиток інформаційного суспільства: Колективна монографія в 10-ти томах / Том 10. Інформаційно-комунікаційні аспекти міжнародної та національної безпеки. К.: ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», 2013. С. 82–93.
3. Терещук В. І. Системний аналіз проблеми реалізації політики публічної дипломатії (на основі досвіду США) // Розвиток інформаційного суспільства: Колективна монографія в 10-ти томах / Том 10. Інформаційно-комунікаційні аспекти міжнародної та національної безпеки. К.: ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», 2013. С. 93–113.

Статті у наукових фахових виданнях України

у виданнях, що входять у наукометричну базу Index Copernicus International:

4. Терещук В. І. Публічна дипломатія України: інституційні та програмні аспекти // *Politicus: науковий журнал*. 2016. № 2. С. 168–171.
5. Терещук В. І. Політичні аспекти реалізації державного іномовлення в Україні // *Politicus: науковий журнал*. 2016. № 3. С. 159–163.
6. Терещук В. І. The Problem of Media Imperialism in Current Conditions // *Політичне життя*. 2017. № 4. С. 87–90.
7. Терещук В. І. Моделі медійних ефектів Е.Перс як інструмент аналізу характеру й напрямів використання засобів масової комунікації в зовнішньополітичній стратегії // *Politicus: науковий журнал*. 2017. № 1. С. 215–218.
8. Терещук В. І. Інституціональний вимір утворення Латиноамериканської регіональної медійної системи // *Політичне життя*. 2018. № 4. С. 79–83.

в інших вітчизняних фахових виданнях:

9. Терещук В. І. Трансформація домену влади держави під впливом ІКТ // *Грані: Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах*. 2010. № 6. С. 170–174.
10. Терещук В. І. Роль інформаційної складової у руйнуванні радянського домену влади у країнах ЦСЄ // *Слов'янський вісник: збірник наукових праць. Серія "Історичні науки" / Рівнен. держ. гуманітар. ун-т, Рівнен. ін-т слов'янознавства, Київ. славістич. ун-ту. Рівне: РІС КСУ, 2011. Випуск 11. С. 251–254.*
11. Терещук В. І. Роль інформаційно-комунікаційних технологій у процесах трансформації державної влади: безпековий аспект // *Актуальні проблеми міжнародних відносин: Збірник наукових праць. Випуск 102. Частина I (у двох частинах)*. К.: Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Ін-т міжн. відносин, 2011. С. 117–121.
12. Терещук В. І. Еволюція зовнішньополітичної інформаційної стратегії США // *Слов'янський вісник: збірник наукових праць. Серія "Історичні та політичні науки" / Рівнен. держ. гуманітар. ун-т, Рівнен. ін-т слов'янознавства, Київ. славістич. ун-ту. Випуск 15. Рівне, 2013. С. 146–149.*
13. Терещук В. І. Мережа Інтернет як інструмент ведення інформаційних війн у міжнародних відносинах // *Слов'янський вісник: збірник наукових праць. Серія "Історичні та політичні науки" / Рівнен. держ. гуманітар. ун-т, Рівнен. ін-т*

- слов'язознавства, Київ. славістич. ун-ту. Випуск 16. Рівне, 2013. С. 198–202.
14. Терещук В. І. Модель Вестлі-Макліна як інструмент аналізу трансформацій масовокомунікаційних процесів в Інтернеті // Слов'янський вісник: збірник наукових праць. Серія "Історичні та політичні науки" / Рівнен. держ. гуманітар. ун-т, Рівнен. ін-т слов'язознавства, Київ. славістич. ун-ту. Випуск 18. Рівне, 2014. С. 105–109.
 15. Терещук В. І. Роль Інтернету у процесах трансформації дипломатичної діяльності держави: досвід США та виклики для України // Міжнародні відносини. Серія: Політичні науки. 2015. № 6. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2537/2255
 16. Терещук В. І. Роль мас-медій у формуванні порядку денного зовнішньої політики: теоретичні аспекти // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія Міжнародні відносини. 2016. № 11(336). С. 64–69.
 17. Терещук В. І. Способи використання мас-медій для впливу на порядок денний зовнішньої політики в умовах демократичної та недемократичної держави // Історико-політичні проблеми сучасного світу: Збірник наукових статей. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2016. Т. 33-34. С. 379–385. doi 10.31861/mhpi2016.33-34.379-385
 18. Терещук В. І. Медійна складова «м'якої сили» України як елемент національної безпеки: концептуальний вимір // Міжнародні відносини. Серія: Політичні науки. 2017. № 13. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3011
 19. Терещук В. І. Публічна дипломатія як зовнішньополітичний PR: концептуальний вимір // Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. 2017. № 10. С. 149–154.
 20. Tereshchuk V. I. Political and Institutional Aspects of the African Regional Media System Development // Міжнародні відносини. Серія: Політичні науки. 2018. № 18-19. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/3386

Статті у зарубіжних наукових виданнях

21. Tereshchuk V. Ukrainian Practice of Virtual Diplomacy // *Historia i Polityka*. 2016. № 16(23). P. 89–100. doi 10.12775/HiP.2016.014
22. Tereshchuk V. Cultural Diplomacy as a Tool of Ukraine's Foreign Policy: Achievements and Challenges // *The Copernicus Journal of Political Studies*. 2016. № 2. P. 33–46. doi 10.12775/CJPS.2016.009
23. Tereshchuk V. Political aspects of Formation and Development of Foreign Broadcasting in France // *Evropský Politický a právní diskurz*. 2018. Svazek 5, 4. vydání. P. 163–169.
24. Tereshchuk V. African Regional Media System in Post-Bipolar Era // *Torun International Studies*. 2018. № 1(11). P. 55–66. doi 10.12775/TIS.2018.005
25. Tereshchuk V. Political and Institutional Characteristics of the Entry of the CEE Region into Regional Media Systems During the Bipolar and Post-Bipolar Periods // *Politeja*. 2018. № 6(57). P. 215–229. doi 10.12797/Politeja.15.2018.57.12

Опубліковані праці апробаційного характеру

26. Терещук В. І. Вплив мережі Інтернет на проблему захисту духовних цінностей суспільства як складової частини інформаційної безпеки держави // Актуальні проблеми інформаційної безпеки держави: Зб. матеріалів наук.-практ. конф., Київ, 20 берез. 2009 р. / НА СБ України, Ін-т захисту інформації з обмеженим доступом. К.: Наук.-вид. НА СБ України, 2009. С. 119–120.
27. Терещук В. І. Радіомовлення як пропагандистський інструмент у зовнішній політиці США часів «Холодної війни» // Особливі риси сучасних цивілізацій світу у соціально-політичній організації та культурі: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 7–8 вересня 2012 р.). К.: ГО «Київська наукова суспільствознавча організація», 2012. С. 106–109.
28. Терещук В. І. Вплив інформаційно-комунікаційних технологій на процеси трансформації державної влади // Інформаційне забезпечення транскордонного співробітництва: Матеріали II Міжнародної наук.-практ. Інтернет-конф. (Луцьк, 14–15 трав. 2014 р.) / [під заг. ред. Митко А. М.]. Луцьк: Вежа-Друк, 2014. С. 389–395.
29. Терещук В. І. Трансформація домену влади держави під впливом ІКТ // Актуальні проблеми сучасної наукової думки : матеріали Науково-практичної конференції молодих учених (Київ, 14 листопада 2014 року) / Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК». К.: Університет економіки та права «КРОК», 2014. С. 390–391.
30. Терещук В. Вплив зміни парадигми масовокомунікаційних процесів в Інтернеті на зовнішньополітичну діяльність держави // Комунікація і дискomuнікація в умовах розвитку сучасного інформаційного суспільства : зб. наук. праць за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф. 24 квіт. 2015 р., Чернівці / відп. ред. В.П. Фісанов. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2015. С. 44–48.
31. Терещук В. Інституційні аспекти розвитку інформаційної стратегії США у зовнішньополітичній сфері // Сполучені Штати Америки у сучасному світі: політика, економіка, право, суспільство. Ч. 1 : зб. матеріалів II міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 15.05.2015) / упоряд. Калитчак Р. Г., Зазуляк З. М. Львів: Центр американських студій ФМВ ЛНУ ім. І. Франка, 2015. С. 419–423.
32. Терещук В. І. Проблема управління Інтернетом як фактор міжнародної інформаційної безпеки // Еволюція наукової думки в контексті європейського вибору України : матеріали Науково-практичної конференції (Київ, 21 жовтня 2015 року). К.: Університет економіки та права «КРОК», 2015. С. 551–552.
33. Терещук В. І. Моделювання системи реалізації політики публічної дипломатії // Пріоритети розвитку суспільних наук у XXI столітті: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 8–9 квітня 2016 року). Одеса: ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2016. С. 102–107.
34. Терещук В. І. «М'яка сила» Євросоюзу та євроінтеграційні прагнення України // Європейські студії в університетах України : матеріали науково-практичної конференції (22 квітня 2016 року, м. Київ). Київ, 2016. С. 181–183. URL: <http://www.iir.edu.ua/uploads/files/Proceedings22AprilJMFfinalE.pdf>

35. Терещук В. І. Віртуальна дипломатія України: проблеми та перспективи // Імплементація в Україні європейського досвіду інформаційно-комунікаційного забезпечення органів місцевої влади та самоврядування матеріали науково-практичної Інтернет-конференції (20 травня 2016 р., м. Луцьк) / [за ред. Н. П. Карпчук]. Луцьк, 2016. С. 28–33. URL: http://eenu.edu.ua/sites/default/files/Files/konferenciya_20.05.16_0.pdf
36. Терещук В. І. Інституціональні аспекти публічної дипломатії України // Суспільні науки XXI століття: перспективні та пріоритетні напрями досліджень: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 5–6 серпня 2016 року). Дніпро: НО «Відкрите суспільство», 2016. С. 82–87.
37. Терещук В. І. Програмні аспекти публічної дипломатії України // Актуальні проблеми міжнародних відносин: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених. К.: Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка, Ін-т міжн. відносин, 2016. Ч. 1. С. 211–213. URL: http://www.iir.edu.ua/uploads/files/АПМВ_2016_Ч_1_Аспіранти.pdf
38. Tereshchuk V. I. Non-MFA initiatives in the field of cultural diplomacy of Ukraine // Zborník príspevkov z medzinárodnej vedecko-praktickej konferencie «Realita a perspektívy vývoja spoločnosti: sociálne, psychologické a politické aspekty» (Sládkovičovo, Slovak Republic, 28–29 októbra 2016). Sládkovičovo: Vysoká škola Danubius, 2016. P. 185–188.
39. Терещук В. І. Медіа-імперіалізм як чинник міжнародної безпеки // Освіта і наука у сфері національної безпеки: проблеми та пріоритети розвитку : збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (1 грудня 2017 р., м. Острог) / [за заг. ред. д.ю.н. Романова М.С.]. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2017. С. 32–34.
40. Терещук В. І. Еволюція нормативного виміру міжнародної діяльності центральних органів виконавчої влади, відповідальних за інформаційну політику України // Ольвійський форум – 2018: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі : XII міжн. наук.-практ. конф. 7–10 червня 2018 р., м. Миколаїв : тези доп. : Політична наука в Україні та зарубіжжі. Актуальні проблеми міжнародних відносин: глобальний та регіональний аспекти / Чорном. нац. ун-т ім. Петра Могили. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили. С. 60–62.
41. Терещук В. І. Еволюція нормативного забезпечення безпекового виміру у діяльності центральних органів виконавчої влади України, відповідальних за інформаційну політику // Освіта і наука у сфері національної безпеки: проблеми та пріоритети розвитку : збірник наукових праць за матеріалами II міжнародної науково-практичної конференції (8 червня 2018 р., м. Острог) / [за заг. ред. д.ю.н. Романова М. С.]. Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2018. С. 253–258.
42. Терещук В. І. Політичні аспекти формування арабської медійної системи // Сучасні політичні процеси: глобальний та національний виміри : матер. Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 28 вересня 2018 р.) / НУ "ОЮА". Одеса, 2018. С. 70–75. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/10828>

АНОТАЦІЯ

Терещук В. І. Развитие глобальной медийной свет-системы в условиях постбиополярности. — Кваліфікаційна праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.04 — політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку. — Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Чернівці, 2020.

У дисертації здійснено ґрунтовне дослідження особливостей розвитку глобальної медійної світ-системи у постбіполярний період. Охарактеризовано місце проблематики медійної сфери у сучасному міжнародному політичному дискурсі, проаналізовано глобалізацію та регіоналізацію як паралельні тренди розвитку глобальної медійної системи. Доведено, що глобальна медіа-система є драйвером змін балансу сил у системі міжнародних відносин; удосконалено розуміння ролі окремих акторів у міжнародних інформаційних відносинах. Доведено ключову роль транскордонних ЗМК як компонента реалізації м'якої сили акторів міжнародних відносин; показано, що в рамках глобальної медійної світ-системи та регіональних підсистем можна виокремлювати країни «центру», «периферії» та «напівпериферії». Значну увагу приділено дослідженню місця України у глобальній медіа-системі, характеристиці еволюції міжнародного вектору державної інформаційної політики. На основі аналізу існуючих практик провідних акторів, а також SWOT-аналізу місця України у міжнародних інформаційних відносинах розроблено комплекс авторських рекомендацій щодо підвищення ефективності процесу входження України до глобальної медійної світ-системи в сучасних умовах.

Ключові слова: міжнародні відносини, світова політика, регіональна політика, зовнішня політика, глобальні комунікації, засоби масової комунікації, публік рілейшнз, вплив на громадську думку.

АННОТАЦИЯ

Терещук В. И. Развитие глобальной медийной мир-системы в условиях постбиополярности. — Квалификационная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора политических наук по специальности 23.00.04 — политические проблемы международных систем и глобального развития. — Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича. Черновцы, 2020.

В диссертации осуществлено детальное исследование особенностей развития глобальной медийной мир-системы в постбиополярный период. Охарактеризовано место проблематики медийной сферы в современном международном политическом дискурсе, проанализированы глобализация и регионализация как параллельные тренды развития глобальной медийной системы. Доказано, что глобальная медиа-система является драйвером изменений баланса сил в системе международных отношений; усовершенствовано понимание роли отдельных акторов в международных информационных отношениях. Доказано ключевую роль трансграничных СМК как компонента реализации мягкой силы акторов

международных отношений; показано, что в рамках глобальной медийной мир-системы и ее региональных подсистем можно выделять страны «центра», «периферии» и «полупериферии». Значительное внимание уделено исследованию места Украины в глобальной медиа-системе, характеристике эволюции международного вектора государственной информационной политики. На основе анализа существующих практик ведущих актеров, а также SWOT-анализа места Украины в международных информационных отношениях разработан комплекс авторских рекомендаций по повышению эффективности процесса вхождения Украины в глобальную медийную мир-систему в современных условиях.

Ключевые слова: международные отношения, мировая политика, региональная политика, внешняя политика, глобальные коммуникации, средства массовой коммуникации, публик релейшнз, влияние на общественное мнение.

SUMMARY

Tereshchuk V. I. Development of the global media world-system in the conditions of post-bipolarity. — Qualifying scientific work as manuscript.

Thesis for the scientific degree of Doctor of Sciences (Political Science), specialty 23.00.04 — political problems of international systems and global development. — Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. Chernivtsi, 2020.

In the thesis the thorough study of the peculiarities of the development of the global media world-system in the post-bipolar period has been carried out. The place of the media sphere in modern international political discourse is described, globalization and regionalization as parallel trends of the development of the global media system are analysed. The role of the mass media as the instrument of foreign policy communication is revealed, the key role of cross-border mass communication media as the component of implementing the soft power of actors in international relations is shown. Considerable attention is paid to the study of Ukraine's place in the global media system, and to the features of the evolution of the international vector of state information policy.

The scientific novelty of the obtained results is that this research is one of the first in the national science, in which the key theoretical and applied issues of functioning of the global media world-system as an important factor of the development of the system of international relations are comprehensively clarified and systematized.

It has been shown that in the bipolar period the issues of international communication have been reflected in the political discourse both of the UN and UNESCO, and in the post-bipolar world this direction was intensified due to the awareness that the development of communications and ICT is an element of international security, taking into consideration the key role of access to information and knowledge as the foundation for sustainable development, as well as threats that involve the use of state and non-state actors in international relations of ICT and mass communications, particularly as a means of destabilizing international and regional security systems.

It is shown that the formation of the global media world-system is directly related to two parallel trends in the development of the international system, namely

globalization and regionalization. The first trend is largely due to the emergence of global mass communication media, which, in fact, allowed to talk about the emergence of the global media system. The second trend is related to the expressive processes of political and cultural gravitation at the macro-regions, which has a significant impact on the development of the media sector. On the basis of author's framework, the analysis of all regional media systems was carried out, their specific features were shown, and it was revealed that today the European, Arabic and Latin American regional media world-systems are definitely formed. The first one being attributed to the "centre", the Arabic to the "semi-periphery", and the Latin-American rather to the "periphery" of the global media the world-system; the key factors ensuring the integrity of these systems are political or cultural (in particular, linguistic and religious) unity.

It is proved that in the post-bipolar world mass communication plays a critical role in foreign policy, and it is thanks to the cross-border mass communication media that made a full-fledged realization of activity known as public diplomacy possible. It is proved that the role of the global media system in the foreign policy strategies of the world leading countries is determined by the fact that this system has become an environment in which both the "public" part of diplomatic practice is implemented directly and "auxiliary work" for supporting foreign policy activities, including promotion of required agenda and influence on public opinion abroad. Countries that implement the pro-active policy of expansion into the global media world-system can be considered the countries of the "centre" of this system.

It was revealed that the international vector of Ukraine's information policy during all years of independence had neither systemic nor realistic character. In particular, the capacity of international broadcasting was completely ignored; the potential of the public diplomacy, including media and cultural diplomacy, was unclaimed, and strategies for forming the international image of the state were declarative and partly idealistic in nature. In fact, there was no comprehensive activity on proactive expansion in the global and European media world-systems, creation of mechanisms of influence on public opinion abroad. In general, redefining the role of public diplomacy and the role of state strategic communications has only taken place in recent years. In this dissertation the set of author's recommendations for increasing effectiveness of the process of Ukraine's entry into the global media world-system under current conditions has been developed.

Keywords: international relations, world politics, regional politics, foreign policy, global communications, mass communication media, public relations, influence on public opinion.

Підписано до друку 03.08.2020. Формат 60×84/16.
Папір офісний. Друк цифровий. Гарнітура Times New Roman.
Умов. друк. акр. 1,86. Облік.-вид. арк. 2,5. Наклад 100 прим.

Розтиражовано з готового оригінал-макету ФОП Кухарчук В. Л.
11700, м. Новоград-Волинський, вул. Шевченка, 29, тел. (097) 595-83-64
Свідоцтво суб'єкта підприємницької діяльності
В03 № 508992 від 05.11.2008 р.

